

Trivent Libri

© The Authors (2018)

Available online at <http://trivent-publishing.eu/>

Comunicare și adevăr. Provocarea lui Karl Popper

*Truth and Communcation.
The Challenge of Karl Popper*

Ioan Biriș

Universitatea de Vest din Timișoara

ioan.biris@gmail.com

Abstract

In a conversation with Karl Otto Apel, the well-known philosopher of science, Karl Popper, drew his attention to the fact that the communicative function of language is what we share with animals, so communication does not have much importance. What is important in human language is the scope of the sentences, because the sentences are the only ones that allow man to speak in terms of truth about the real world. We call this the "challenge" of Karl Popper.

Keywords: language; communication; truth; function; situation.

Comunicare și adevăr. Provocarea lui Karl Popper

Ioan Biriș

Universitatea de Vest din Timișoara

Introducere

În studiul¹ din volumul apărut în anul 2017 în această serie, ajungeam în mare la următoarele concluzii principale: a) rolul limbajului nu poate fi redus la funcția de comunicare; b) conceptul de semnificație este fundamental pentru explicarea limbajului și gândirii, dar semnificația² vizează fie asocierea limbaj-reprezentări mentale, fie asocierea limbaj-realitate extralingvistică, fie rolul social al limbajului; c) semnificația, informația și adevărul fac parte din aceeași familie a fenomenelor de relație; d) modelul communicational Bühler-Habermas este unul dintre cele mai cuprinzătoare, el furnizând o explicație unitară pentru funcțiile expresivă (emițător), apelativă (receptor) și referențială (conținutul comunicării).

Întrebarea pe care o punem în prezentul studiu este următoarea: cele trei sensuri ale semnificației (asociere limbaj-reprezentări

¹ Ioan Biriș, "Semnificație și comunicare. Modelul Bühler-Habermas", în *Comunicare, cultură și societate*, ed. Maria Sinaci, Cristian Măduța (Budapesta: Trivent Publishing, 2017), 2-18.

² Am tratat pe larg despre perspectivele asupra semnificației în Ioan Biriș, *Conceptele științei* (București: Editura Academiei Române, 2010), III.2. De asemenea, în Ioan Biriș, *Filosofia și logica științelor sociale* (București: Editura Academiei Române, 2014), 2.4.

mentale, asociere limbaj-realitate și utilizarea socială a limbajului) au aceeași importanță? Întrebarea este în același timp o provocare și o vom numi „provocarea lui Karl Popper”. Sursa ei o găsim în următoarea întâmplare. Către sfârșitul anilor '70 din secolul trecut, la o conferință susținută de către Karl Otto Apel³, filosoful Karl Popper îi dădea lui Apel următorul sfat: cred că n-ar trebui să acordați atâta importanță comunicării, deoarece comunicare au și animalele; ceea ce este deosebit de important în limbajul uman nu este actul de comunicare, ci propozițiile, pentru că doar acestea permit omului să acceadă la adevărul despre lumea reală.

Considerăm că această „provocare” trebuie tratată cu multă seriozitate, în condițiile în care unii autori postmoderni încearcă să acrediteze ideea că totul este „comunicare”, că totul este „construit”, caz în care problema adevărului este puternic ocultată sau chiar anulată.

De la Karl Bühler la Karl Popper

După cum se știe (și am arătat pe larg în studiul amintit al autorului acestor rânduri), Karl Bühler a fost psiholog, filosof și logician, ocupându-se de psihologia limbajului și a gândirii. El a fost și profesorul lui Karl Popper. Într-un amplu dialog⁴ cu Konrad Lorenz, Karl Popper amintește următoarele:

Ajunși în acest punct se cuvine a ne referi și la teoria limbajului a lui Bühler, care prezintă o importanță aparte. Ea a fost prezentată într-un text din anul 1918 [...]. El a fost atât profesorul tău cât și al meu, reprezentând astfel puntea de legătură dintre noi [...]. Bühler deosebește trei trepte ale dezvoltării limbajului. Mișcarea unui animal sau chiar a unei plante *exprimă* o stare interioară. În situația respectivă, limbajul este ca

³ Vezi Karl Otto Apel, *Le logos proper au langage humain* (Paris: L'éclat, 1994), 7.

⁴ Karl R. Popper, Konrad Lorenz, *Viitorul este deschis. O discuție la gura sobei* (București: Editura Trei, 1997), 30-31.

un termometru: ridicarea nivelului lichidului indică faptul că ceva „crește”. Următoarea treaptă este reprezentată de funcția de semnalizare, funcția de declanșare, prin care celălalt, „interlocutorul”, reacționează la exteriorizarea din faza precedentă.

A treia treaptă – reprezentată de limbajul uman – constă din descrierea unor stări de lucruri, a unor fapte. Aproape toți teoreticienii limbajului au rămas cantonați la nivelul expresiei, văzând în limbaj un mijloc de exprimare; puțini ajung să întrevadă funcția de declanșare a limbajului și niciunul nu ajunge la funcția descriptivă a acestuia – nivel la care ia naștere problema adevărului. După mine acest ultim domeniu este deosebit de important și interesant. Aici, mai precis în conexiunea sa de tip feed-back cu limbajul, se află într-adevăr originea spiritului uman.

Konrad Lorenz e de acord cu cele spuse de Popper și adaugă faptul că, în cercetările sale, teoria lui Bühler i-a fost de mare folos, conștientizând raritatea apariției la animale a funcției de declanșare, adică a treptei a doua. La om, mai ales în jocurile copiilor, prin mimarea adulților, sunt interpretate diferite roluri și sunt emise adesea sunete de avertizare.

Or, consideră Popper, folosirea în joacă a acestor sunete conduce pentru prima oară la minciună, respectiv la problema adevărului și a descrierii. Iată de ce, susține Popper, la cele trei trepte prezente în teoria lui Bühler mai trebuie adăugată una, cea de-a patra, care poate fi numită drept *funcția argumentativă* a limbajului. Aici trebuie discutat dacă o propoziție din limbaj este sau nu adevărată.

Prin această funcție argumentativă, oamenii – prin intermediul limbajului – au posibilitatea să se raporteze oarecum „din exterior” la orice propoziție și să se întrebe dacă aceasta este adevărată sau nu. După opinia lui Popper, unicul instrument înăscut al omului

este limbajul, iar „spiritul uman nu *interacționează* doar cu creierul, ci și cu produsele sale, îndeosebi cu limbajul”⁵.

Recunoscând meritele profesorului său, Karl Bühler, filosoful austriac Karl Popper sintetizează: toate animalele pot să se exprime, iar această exprimare poate fi considerată limbaj, dar e vorba de treapta „cea mai de jos a limbajului”, care nu poate urca „până la nivelul uman”; al doilea nivel este acela al „funcției de declanșare” (*Auslösefunktion*) a limbajului sau *funcția comunicativă*, funcție prin care se așteaptă o reacție, un răspuns, o funcție pe care o găsim atât la animale cât și la oameni; tocmai fiindcă aceste prime două funcții se găsesc și la animale, Popper apreciază că ele reprezintă „nivele inferioare” și abia funcția a treia, numită *reprezentativă*, este semnificativă și revoluționară pentru limbajul uman. Această a treia funcție – care permite descriere și elaborare de teorii, de lucruri abstracte, precum în matematică – constituie „fundamentul culturii umane”⁶. Dar descrierea și elaborarea, după cum am văzut, conduc la problema adevărului și falsului, motiv pentru care Popper adaugă funcția *argumentativă* la cele trei propuse de către Bühler.

Ajunși aici, trebuie să amintim de cele trei lumi ale lui Popper. După cum se cunoaște, filosoful austriac consideră că lumea 1 este lumea fizică, lumea obiectelor independente de noi; lumea 2 este lumea subiectivă, care conține trăirile și experiențele noastre interioare; iar lumea 3, poate cea mai interesantă în viziunea lui Popper, este lumea produselor minții noastre.

Firește, mintea umană are multe „produse”, de la cărți, simfonii și tablouri, până la sticle, pahare și avioane etc. Dar Karl Popper precizează: „După mine, este foarte important – poate cel mai important – faptul că în centrul lumii 3 se situează limbajul uman cu caracteristicile sale specifice, cu propozițiile sale care pot fi adevărate sau false. Așa concep eu lumea 3. Pe baza acestui limbaj

⁵ *Ibidem*, 71.

⁶ *Ibidem*, 84-85.

s-a dezvoltat cultura umană...’’⁷. Cele trei lumi nu sunt net despărțite, căci, de exemplu, o carte, prin greutatea sa în calitate de corp fizic, aparține lumii 1, dar prin limbajul pe care-l conține, ea va fi o componentă a lumii 3.

Putem acum să înțelegem mai bine de ce simte Popper nevoia să mai adauge o funcție a limbajului la cele trei stabilite de Bühler. Din moment ce limbajul uman este esențial pentru lumea 3, iar în acest limbaj interesează în primul rând adevărul propozițiilor, atunci nu este suficientă numai funcția descriptivă sau informativă (la care se oprea Bühler), ci e nevoie și de o funcție argumentativă sau critică, pentru că numai aceasta din urmă ne permite să *evaluăm* adevărul sau falsul unei propoziții. Tabelul următor are menirea să sintetizeze cele spuse până aici⁸:

Tabelul 1

Funcții lingvistice superioare (baza lumii 3)	Funcția argumentativă sau critică Funcția descriptivă sau informativă
Funcții lingvistice inferioare:	Funcția comunicativă Funcția expresivă

După opinia lui Popper, pot fi stabilite și alte funcții superioare ale limbajului, cum ar fi funcțiile motivațională, laudativă sau depreciativă etc., dar, în conformitate cu postulatul său de bază (= în limbajul uman contează în primul rând adevărul propozițiilor), este suficient să rămânem la funcțiile descriptivă și argumentativă. De pildă, când cineva povestește despre un eveniment care s-a întâmplat, persoana respectivă este credibilă dacă relatează faptele așa cum s-au derulat. La acest nivel descriptiv, informativ, subliniază Popper, apare adevărul obiectiv. Însă de aici trebuie să urcăm la un nivel superior, anume la nivelul evaluării adevărului, care este un nivel argumentativ și critic. La acest din urmă nivel povestirea este evaluată, este judecată critic din perspectiva adevărului (ceea ce implică o dimensiune normativă).

⁷ *Ibidem*, 67.

⁸ Karl R. Popper, *Cunoașterea și problema raportului corp-minte. O pledoarie pentru interacționism* (București: Editura Trei, 1997), 110.

Referință prin semnificație sau prin logica situațiilor?

Din cele expuse până aici reiese limpede că pe Karl Popper îl interesează prin excelență problema adevărului, iar aceea a limbajului este una subordonată. Totodată, dintre cele trei sensuri ale semnificației, pe el îl preocupă corelația semnificație – realitate extralingvistică, pentru că numai acest sens ne poate conduce către stabilirea adevărului.

Însă și problema limbajului este cât se poate de dificilă. Popper este conștient de faptul că limbajul ni se prezintă ca o realitate cu două fețe: pe de o parte, cuvintele, conceptele și sensul; iar pe de altă parte, enunțurile, teoriile și adevărul⁹, precum în următorul tabel:

Tabelul 2

Cuvinte	Enunțuri
Concepte	Teorii
Sens	Adevăr

În considerațiile sale, Popper se arată convins că Platon a greșit când a acordat întâietate părții din stânga a tabelului, respectiv cuvintelor, conceptelor și sensului. Mulți filosofi l-au urmat pe Platon de-a lungul secolelor, dar această cale este una sterilă, crede filosoful austriac. A greșit și Aristotel, își continuă Popper raționamentul, atunci când a impus ideea că limbajul poate deveni mai precis prin utilizarea definițiilor.

Or, după opinia lui Popper, o definiție nu poate stabili neapărat semnificația unui termen, deoarece, odată realizată definiția unui termen, va fi nevoie să definim și termenii introduși, alunecând spre o regresie la infinit. Apoi, termenii care sunt introduși prin definiție pot fi la fel de vagi și confuzi precum termenii de la care s-a pornit. Concluzia lui Popper este cât se poate de fermă: „concentrarea pe

⁹ *Ibidem*, 67.

problema semnificației nu numai că eșuează în stabilirea preciziei, ci este chiar ea principala sursă de ambiguitate și confuzie”¹⁰.

Așadar, efortul istovitor la care s-au supus mulți gânditori pentru a se ajunge la precizie de limbaj pare mai degrabă unul zadarnic¹¹. Filosofii ar trebui să urmeze exemplul științei, domeniul cel mai apropiat problemei adevărului. În știință – subliniază Popper – cercetătorul nu este atât de mult interesat de semnificația și de definiția termenilor, ci evită „cearta despre cuvinte”, concentrându-se pe adevărul unei teorii.

Iată de ce, în concepția lui Popper, dintre cele două fețe ale limbajului (tabelul 2), filosoful ar trebui să se ocupe prioritar de partea din dreapta a tabelului, adică de enunțuri, teorii și adevăr. Există o anumită tradiție în acest sens. Stoicii se pare că sunt primii care leagă cunoașterea obiectivă de limbaj și pun pe prim plan propozițiile (respectiv enunțurile), nu concepțiile, nu cuvintele. Aceiași stoici denumeau conținutul enunțurilor cu termenul *lekton*. Mai aproape de noi, același conținut al enunțurilor va fi luat în considerare de către Bolzano în expresia „propoziții în sine”, apoi Frege va propune ideea „gândului”¹². Iar la Popper e vorba de lumea 3, lume la care a ajuns – recunoaște Popper însuși – „prin intermediul cărților filosofului austriac Bolzano”¹³.

Întrebarea de la care am pornit în acest studiu stăruie în continuare: de ce nu semnificația prin referent ar fi mai importantă, ci adevărul propozițiilor? Credem că Popper a reținut cât se poate

¹⁰ Karl R. Popper, *Filosofie socială și filosofia științei* (antologie editată de David Miller) (București: Editura Trei, 2000), 99.

¹¹ După cum precizează Popper însuși în reflecțiile sale autobiografice, cam pe la vârsta de 15 ani a încercat să dezvolte un argument convingător într-o discuție cu tatăl său. Încercarea s-a dovedit un eșec, iar acest eșec se pare că l-a convins să ia o decizie filosofică pentru toată viața, aceea de a nu mai discuta despre cuvinte și despre înțelesul acestora.

¹² Vezi mai pe larg Ioan Biriș, „Expulzarea gândurilor din minte. Filosofia analitică timpurie de la Bolzano la Frege”, *Studii de istorie a filosofiei universale XXIII* (București: Editura Academiei Române, 2015), 176-200.

¹³ Karl R. Popper, Konrad Lorenz, *Viitorul este deschis. O discuție la gura sobei*, 67.

de bine lecțiile lui Bolzano și Frege. După ce s-a convins încă din tinerețe că drumul cuvintelor și al definițiilor este unul fără prea mari rezultate, Popper a reținut de la cei doi înaintași că un element crucial în relația limbaj – realitate este modul de desemnare. Orice expresie conține un anumit mod de desemnare. În concepția lui Frege, de regulă numele denotă un obiect, predicatul denotă o funcție, iar denotația unei propoziții este valoarea sa de adevăr.

Iată de ce, subliniază și Popper, dacă dorim să ajungem la adevăr, atunci va trebui să ne ocupăm de propoziții și de teorii, nu de cuvinte și definiții. Preluând un exemplu de la Frege, putem spune că expresia „2” desemnează numărul 4. În alte cuvinte, referentul semnificației „2” este numărul 4, dar la același referent putem ajunge schimbând definiția semnificației (prin expresia „3 + 1” sau prin expresia „2 + 2” etc.). În schimb în expresia „2 = 4” este desemnată valoarea de adevăr a acesteia, nu doar numărul 4. Adică, pentru știință și adevăr trebuie să avem în vedere în primul rând *relațiile* care se pot stabili între entități. Dacă ne oprim doar la expresia „2”, nu facem altceva decât să denumim numărul patru. Însă „a denumi este de departe cel mai simplu caz de utilizare descriptivă a cuvintelor”¹⁴. Ceea ce înseamnă a ne opri la nivelul funcției descriptive, informative a limbajului (unde se oprea și Bühler, cum am văzut), nivel la care, e drept, apare problema adevărului. Însă, pentru Popper, important este să trecem la nivelul următor, la nivelul funcției argumentative, la nivelul evaluării, unde se poate rezolva critic problema adevărului: respectiv, în exemplul nostru, evaluarea constă în afirmarea relației de egalitate între „2” și numărul 4, valoarea de adevăr fiind o relație de substituție între cele două entități.

Este o caracteristică a gândirii lui Popper susținerea că efortul cunoașterii umane, al celei științifice în primul rând, nu constă în „descrierea” lumii, ci în rezolvarea de probleme. Dar avem două

¹⁴ Karl R. Popper, *Conjecturi și infirmări. Creșterea cunoașterii științifice* (București: Editura Trei, 2001), 387.

tipuri de științe și, în consecință, două modalități de rezolvare a problemelor. O categorie este aceea a științelor deductive, a științelor demonstrative de tip matematic, caz în care demersul nostru argumentativ, de evaluare a adevărului, caută probe prin care adevărul este transmis de la premise la concluzie. În cea de-a doua categorie, a științelor empirice și inductive, teoriile nu pot fi demonstrate, căci ele joacă doar rolul de ipoteze. Aici adevărul premiselor nu este transmis către generalizarea din concluzie. Lucrurile se petrec cumva pe dos, adică ceea ce se transmite este falsul de la concluzie către premise, după schema logică a lui *modus tollens*. În cazul cunoașterii empirice noi postulăm diferite ipoteze (teorii) pe care le utilizăm punându-le în relație cu descrieri ale cazurilor particulare. Activitatea critică, evaluativă constă în acest cadru în testarea explicațiilor și a predicțiilor. Dacă testele la care este supusă concluzia (generalizarea empirică) nu sunt trecute, rezultă că ea este falsă, de unde rezultă și că cel puțin o premisă trebuie să fie falsă.

Încă din tinerețe, Popper este pus în fața celebrei trileme a lui J. F. Fries în legătură cu enunțurile empirice: dogmatism, regres la infinit sau psihologism. Respectiv, dacă acceptăm anumite enunțuri de bază considerate suficient de testate, înseamnă că procedăm dogmatic; dacă încercăm o întemeiere logică, vom ajunge în situația de regres la infinit; în fine, dacă încercăm să evităm atât dogmatismul cât și regresia la infinit, va trebui să acceptăm că enunțurile empirice se întemeiază pe trăiri perceptive, adică să acceptăm psihologismul.

Deși alegerea psihologismului pare obligatorie, Popper va ajunge la concluzia că trilema lui Fries nu este chiar așa de rigidă, că nu este chiar atât de constrângătoare. Anume, Popper subliniază că dogmatismul de care vorbește Fries este unul inofensiv, deoarece procesul de testare poate continua. Nici regresia la infinit nu trebuie să sperie, căci prin această regresie nu se propune demonstrarea vreunui enunț. Apoi, în ceea ce privește psihologismul, trebuie înțeles că enunțurile de bază nu se întemeiază pe raportarea la trăiri.

„Trăirile pot *motiva* decizii, dar un enunț de bază poate fi tot atât de puțin *justificat* prin raportare la trăiri ca și printr-o lovitură cu pumnul în masă”¹⁵.

Așadar, putem reveni la problema noastră fără chingile presupuse ale trilemei lui Fries. Popper e de acord că îmbunătățirile terminologice prin definiții și căutare de semnificații sunt binevenite, „dar este curat obscurantism să critici o teorie numai pe temeiuri terminologice”¹⁶. Apoi, în acord cu Alfred Tarski, el recunoaște că adevărul-corespondență este dificil de susținut, pentru că nu putem spune precis ce înseamnă această corespondență propoziție – realitate, din moment ce nu este vorba de o asemănare structurală. Însă dacă reducem conceptul de corespondență la unul mai simplu – așa cum procedează Tarski – , respectiv să-l echivalăm cu conceptul de „satisfacere” sau de „realizare”, atunci adevărul se referă la expresiile interpretate (satisfăcute, realizate cu anumite valori), la propozițiile cu sens.

Nu este greu de observat că, ținând seamă de precizările în legătură cu adevărul propozițiilor, Karl Popper ne conduce către o echivalare a adevărului cu structura explicației. După opinia sa, nu este neapărat nevoie să definim adevărul, „deși putem explica ce înțelegem prin «adevăr»”¹⁷. Această explicație este una ce ține de logica științei, respectiv e vorba de o schemă tetradică pentru rezolvarea problemelor cercetate: 1) alegerea unei probleme (P₁); 2) propunerea unei ipoteze (teorii) de soluționare și testarea teoriei (TT); 3) analiza critică a soluțiilor propuse și eliminarea erorilor (EE); 4) apariția unei noi probleme (P₂). Sau, într-o manieră formalizată:

$$P_1 \rightarrow TT \rightarrow EE \rightarrow P_2$$

¹⁵ Karl R. Popper, *Logica cercetării* (București: Editura Științifică și Enciclopedică, 1981), 132.

¹⁶ *Ibidem*, 264.

¹⁷ Karl R. Popper, *Cunoașterea și problema raportului corp-minte. O pledoarie pentru interacționism*, 31.

După părerea lui Popper, această schemă redă o „evoluție emergentă” în cunoaștere și se potrivește și funcției argumentative a limbajului. Dar trebuie să fim conștienți că legătura dintre P_1 și P_2 este adesea foarte vagă, ceea ce reclamă o parcurgere a întregului lanț din schemă în pași mici. Nu trebuie uitat niciun moment că limbajul nostru este îmbibat de teorii și nu există enunțuri de observație pure. Condițiile inițiale din punctul de plecare (din P_1 , de exemplu) pot fi denumite, în terminologia lui Popper, drept „situații”. Prin urmare, la nivelul funcției argumentative a limbajului, unde are loc evaluarea adevărului, referința adevărului nu mai este căutată prin intermediul semnificației termenilor, ci prin intermediul situațiilor examinate critic pas cu pas. În locul unei logici a semnificației devine atunci mai productiv să construim o logică a situațiilor.

Bibliografie

- Apel, Karl Otto. *Le logos proper au langage humain*. Paris: L'éclat, 1994.
- Biriș, Ioan. *Conceptele științei*. București: Editura Academiei Române, 2010.
- _____. *Filosofia și logica științelor sociale*. București: Editura Academiei Române, 2014.
- _____. „Expulzarea gândurilor din minte. Filosofia analitică timpurie de la Bolzano la Frege”, în *Studii de istorie a filosofiei universale* XXIII (2015): 176-200.
- _____. „Semnificație și comunicare. Modelul Bühler-Habermas”, în *Comunicare, cultură și societate*, ed. Maria Sinaci, Cristian Măduța, 2-18. Budapesta: Trivent Publishing, 2017.
- Popper, Karl R. *Logica cercetării*. București: Editura Științifică și Enciclopedică, 1981.
- Popper, Karl R; Lorenz, Konrad. *Viitorul este deschis. O discuție la gura sobei*. București: Editura Trei, 1997.

Popper, Karl R. *Cunoaşterea şi problema raportului corp-minte. O pledoarie pentru interacţionism*. Bucureşti: Editura Trei, 1997.

_____. *Filosofie socială şi filosofia ştiinţei* (antologie editată de David Miller). Bucureşti: Editura Trei, 2000.

_____. *Conjecturi şi infirmări. Creşterea cunoaşterii ştiinţifice*. Bucureşti: Editura Trei, 2001.